

tike i ponajprije politike kao državne politike. Dakako, to se može protumačiti kao normalan stav sociologa koji se bavi nogometom, polazeći i od neposrednog životnog iskustva s nogometom u Ujedinjenom Kraljevstvu u kojem je odnos politike i državne politike naspram nogometa bio od minornog značenja, te se samo povremeno javno manifestirao (primjer u doba vladavine gospođe Thatcher ili u okviru tradicionalne britanske imperijalne državne politike). Međutim, za sociologiju nogometa kao globalne igre spomenuto britansko iskustvo se s razlogom može držati više izuzetkom nego pravilom. Ne može se smatrati zadovoljavajućim odgovor na pitanje o odnosu nogometa i politike koji navodi Giulianotti, a koji taj problem smatra riješenim time što se ukazuje na složenost odnosa nogometa i politike te raznolikost funkcija koje nogomet ima i može imati, čime se naglašava da "nogomet može služiti različite gospodare". Međutim, pravi posao kritičke sociološke analize započinje tek onda kad se s Giulianottijem to prizna, ali i kad se istodobno postave važna pitanja koja se tek tada nameću. A to su, ostajući u smislenim okvirima diskursa o gospodarima, pitanja: Koji su to gospodari koje nogomet uopće može služiti? Pod kojim uvjetima i koje gospodare nogomet može dobro služiti? Kada to i koji to gospodari imaju urgentnu potrebu da ih upravo nogomet služi? Zašto nogomet može i uspijeva neke gospodare služiti, a neke ne može i ne uspijeva? Međutim, tu su i šira pitanja: Kakve mogućnosti ima nogomet za političku mobilizaciju ili za legitimizaciju određene politike i pod kojim uvjetima? Kakvu političku ulogu može nogomet imati u suvremenom zaokretu od politike interesa k politici identiteta? Kakvo značenje za moguću političku ulogu nogometa može imati suvremeni gubitak smisla i obesmišljavanja politike te širenje političke apatije i indiferentizma itd.? Dakako, nema potrebe posebno barem iz naše perspektive dokazivati nezaobilazno značenje sociološke analize odnosa nogometa i politike u općim uvjetima velikih društvenih lomova i slomova te trajnih i dubokih društvenih kriza itd.

Odavno je već rečeno da nogomet nije samo igra, nego je daleko više od puke igre.

Giulianottijeva knjiga dokazuje ponajprije da je nogomet uistinu daleko više od puke igre, ali istodobno upozorava da je nogomet ipak i igra koja postaje daleko više od puke igre upravo time što ostaje i igra.

Srdan Vrcan

XXVth ISSR Conference LE VOYAGE – JOURNEYING

Leuven, 26–30. srpnja 1999.

IV. ISORECEA Conference

Budimpešta, 10–12. prosinca 1999.

Dvije bijenalske i vrlo relevantne konferencije iz područja sociologije religije održane su 1999. godine na europskom kontinentu. U prvom je slučaju riječ o jubilarnoj, 25. konferenciji Međunarodnoga udruženja za sociologiju religije (*International Society for the Sociology of Religion*) koja je ovoga puta održana u belgijskom gradu Leuvenu. U drugom je slučaju riječ o još možda dovoljno neafirmiranoj, ali sve značajnijoj organizaciji koja promiče studij religije u Srednjoj i Istočnoj Europi (*International Study of Religion in Eastern and Central Europe Association*).

Svaka konferencija ISSR-a fokusira jednu dominantnu temu, a ovoga puta je to bila tema putovanja koja je pokušavala sabrati sastavnice spiritualne potrage, kako srednjovjekovnih hodočasnika tako i modernih putnika. Ona je zapravo predstavljala okvir unutar kojeg su se mogle na više inovativan način obraditi mnoge stare teme, primjerice, ona o religijskom identitetu migranata u no-

vim i posve različitim kulturno-religijskim sredinama (a što se pokazuje ključnim u razumijevanju tako različitih svjetskih iskustava religijsko-društvenih odnosa). No, prava vrijednost konferencija ISSR-a ne proizlazi iz zadanih tema, već iz mogućnosti da se u različitim tematskim sekcijama prezentira bogatstvo rada sociologa religije u svijetu. Na ovoj je konferenciji možda najveću pozornost privukla, stoga, ne glavna tema skupa, već tematska sekcija okupljena oko dvaju pitanja: traže li vladajuće paradigme u znanstvenom pristupu religiji promjene te jesu li dominantne kategorije sociologije religije univerzalističke ili etnocentričke?

Prvo predavanje na ovu temu održala je Grace Davie koja je već nadaleko postala poznata po sintagmi o vjerovanju bez pripadanja, a kojom je raščlanila religijski život Britanaca nakon Drugoga svjetskog rata (knjiga *Religion in Britain since 1945. Believing without Belonging*). Promatrajući religijske procese u Europi i svijetu, ona s pravom insistira na geografskoj točnosti socioloških koncepata. U skladu s time moguće je govoriti o europskom religijskom obrascu čime se naglašuje da religijska situacija u Europi nije identična onoj u drugim dijelovima svijeta, a iz čega proizlaze mnoge teorijske implikacije. Jedan od osnovnih uzroka ovog posebnog obrasca jest, prema njenom mišljenju, činjenica posebno oblikovanih crkveno-državnih odnosa u europskoj povijesti. Ovaj je detalj izazvao burnu raspravu jer slične crkveno-državne odnose mnogi pronalaze i u drugim dijelovima svijeta (primjerice islamskom), ali ne s istim posljedicama. Neovisno o tome, inspirativnim se pokazalo njeno daljnje izlaganje u kojem je razumijevanje specifičnosti europskoga religijskog obrasca (a to je i dalje, usprkos iznimkama, vjerovanje bez pripadanja) temeljila u definiciji religije D. Harvieu-Léger, tj. shvaćanju religije kao oblika kolektivne memorije. Kolektivna memorija kontinuirano se izražava i kroz Crkvu (premda po nekima religijski ispražnjenu!) kao instituciju koja usprkos svemu ostaje važnom institucijom društva te kroz kulturu, obrazovni sustav, kao i kroz ljude koji participiraju u crkvenim obredima, neovisno o različitim načinima i različitim opsezima njho-

ve participacije. Zaključujući mišlju da teorija racionalnog izbora nije primjerena za Europu, ona priznava inspirativnost misli P. Bergera, D. Martina i J. Casanove, ali ne i S. Brucea ili K. Dobbelaera.

Usprkos mnogim skepsama prema primjeni (posve amerikanizirane) teorije racionalnog izbora, tj. pluralističko-tržišne teorije u sociologiji religije na europskom kontinentu, Talijan Luca Diotallevi pokušao je upravo to. Zapravo, on započinje s konstatacijom o neprimjerenosti kako sekularizacijske teorije tako i teorije racionalnog izbora u talijanskom slučaju. Talijani, prema svim empirijskim pokazateljima, ostaju krajem 20. stoljeća religiozniji nego neki drugi europski narodi (a neki indikatori crkvenosti i religioznosti u Italiji su se čak povećali između 1981. i 1991. godine, što se nije desilo ni u jednoj zapadnoeuropskoj zemlji!), a, s druge strane, ovakve pokazatelje ne može objasniti pluralističko-tržišna teorija zbog evidentnoga katoličkog monopola koji, prema toj teoriji, ne stimulira religioznost. U pokušaju objašnjenja talijanskog slučaja Diotallevi ističe zanimljivu činjenicu da je u Italiji moguće naći široku paletu unutarnje kompeticije, gotovo jače nadmetanje unutar Katoličke crkve no između različitih protestantskih denominacija unutar SAD-a. S druge strane, Stark i Iannaccone, primjerice, mjere samo indikatore crkvene participacije, ali ne i one religijskog vjerovanja ili iskustva, što se u talijanskom slučaju također pokazuje vrlo važnim.

Rudi Laermans je svoje izlaganje posvetio Luhmannovoj teoriji. Nakon svoje nadaleko poznate knjige *Funktion der Religion* Luhmann je u 80-ima dijelom izmijenio svoju sistemsku teoriju. Komunikacija, kao centralna kategorija analize društvenog sustava, se sada razumijeva kao samoproizvodni, autopoetički sustav. S druge strane, Luhmann sve više inkorporira u svoj sustav tzv. "logiku oblika" G. Spencera Browna u njegovoj analizi modernih društava. Razmatrajući konzekvencije ovih promjena u Luhmannovoj teoriji Laermans ističe da religija transformira neobjašnjivo u objašnjivo te da se sociologija zanima za takav religijski diksurs. Kako koncept koda definira svaki subsustav, religijski kod uključuje razliku između imanentnog i

transcendentnog, a to pokazuje da religija i dalje ispunjava svoju funkciju.

Najglasniju kritiku vladajućih paradigmi u zapadnoj sociologiji religije izrekao je u svom prepoznatljivom stilu Otto Maduro. Istraživanje religijskih i kulturnih obrazaca u karipskom području pokazuje da su pojmovi "religijskog pripadanja" i "sinkretizma" ne samo eurocentrični, već i eklezioцентриčni, tj. kristocentrični, pa dakle potpuno neprimjereni drukčijoj stvarnosti. Zapadni pristup kvalificira multireligijsku pripadnost kao nešto devijantno, a takva je pripadnost, zapravo, mnogo češće prisutna i sigurno ne manje religijski vrijedna. Slično je i s kvalifikacijama o praznovjerju, čime se latinoamerička stvarnost kvalificira manje vrijednom. Sinkretizam je prema Maduru termin moći, a ne termin kojim se može vidjeti da je on samo posljedica postojećih multireligijskih institucija, multispiritualnih tradicija, multiplih formi liječenja na jednom društvenom prostoru. Maduro je svoj nastup završio vrlo provokativnim pitanjem: ne otkriva li kriza moderniteta u religijskom izrazu nešto što do sada nije bilo vidljivo, a stvarno je univerzalna osobina društvenog života, a ne puka osobina postmoderne?

Pitanja koje je postavio Maduro provlačila su se i kroz neka druga izlaganja izvan ove tematske grupe, i to na vrlo različite načine. S jedne strane, zamijećeno je nastojanje da se konferencije ISSR-a pomaknu s dominantne europske perspektive, pa su u plenarnim zasjedanjima govorili više oni koji su predstavljali manje znana iskustva religije u specifičnim društvenim okolnostima. No, razumijevanja su još uvijek prevelika pa idu sve dotle da je, primjerice, Roberto Cipriani izlaganje Ane Marie Diaz-Stevens ocijenio ideološkim, a ne znanstvenim u dijelu u kojem je ona, unutar okvira neskrivenih antipatija prema kolonijalizmu i kolonijalističkim religijama, govorila o religiji kao sredstvu identiteta i integracije latinskih/hispanških naroda na američkom kontinentu.

Na ovoj crti valja samo spomenuti još dva izlaganja (jedno u ovoj tematskoj sekciji, drugo u plenarnom zasjedanju). James Spickard (poznat inače kao zagovaratelj sociolo-

gijskog zahvaćanja religijskog iskustva) posegnuo je za teorijom islamskog povjesničara Ibn Khalduna, gdje se već mogu pronaći ključni sociološki koncepti: razlikovanje plemena i gradova kao oblika društvene organizacije, važnost grupnih osjećaja te ključna uloga religije u transformaciji tih grupnih osjećaja. Religija gradi grupne osjećaje, ali izravno kroz religijski entuzijizam, a ne (samo) kroz crkvene institucije. Jay Demereth, s druge strane, pronalazi neke slične karakteristike tako različitih društvenih i religijskih situacija u Poljskoj, Sjevernoj Irskoj i Švedskoj. Iako na vrlo različite načine, religija u sva tri slučaja predstavlja osnovicu kulturno-nacionalnog identiteta, pa se Demerethu čini da je bolje govoriti o "kulturnoj" religiji, a ne religiji u "kulturnim" ili "civilnim" oblicima što, prema Demerethu, može biti paradigma razumijevanja prevladavajućeg religijskog obrasca u trećem mileniju. Ipak, valja reći da se moguća plodnost ovog koncepta može shvatiti u okviru jednog općeg oblika odnosa religije i društva, ali možda manje kao analitičko sredstvo razumijevanja kompleksnih sastavnica uloge religije u pojedinom društvu.

I na ovoj je konferenciji bila organizirana tematska sekcija o religiji u postkomunističkim društvima. Ona je, međutim, privukla nešto manje pozornosti nego prošlih godina, a indikativna je činjenica da su organizatori ove radne grupe bila dvojica kolega iz Finske i SAD-a. Još boljem međusobnom upoznavanju i razgovoru o mogućim zajedničkim projektima više je stoga doprinijelo posebno okupljanje koje je za sociologe iz Srednje i Istočne Europe, a u terminu tzv. lingvističkih grupa, organizirao Miklós Tomka. Neovisno o tome, unutar ove radne grupe predstavljena su neka vrlo zanimljiva izlaganja.

Izlaganje Tadeusza Doktora bilo je posvećeno katoličkim novim religijskim pokretima u Poljskoj. Nove društvene okolnosti u Poljskoj najbolje se mogu izraziti pojmom modernizacije, što će nesumnjivo utjecati i na religijski život. Mladi se pokazuju posebno osjetljivima za te promjene koje se vide i u promjenama indikatora crkvene religioznosti među mladima. Međutim, promjene

unutar religijskog sklopa nisu jednoznačne. Istodobno je uočljiv i porast novih religijskih pokreta unutar Katoličke crkve koji intenziviraju religijski život, a ipak sa sobom ne donose odijum nekatoličkih novih religijskih pokreta. Na osnovi crkvene statistike Doktor pokazuje kako su dva katolička nova religijska pokreta ("Oases" i "Catholic Charismatic Renewal Movement") najraširenija u urbanim župama s većim brojem studenata i s višom razinom religijskog pluralizma. Kada se stupnjevitom regresijskom analizom kontroliraju varijable urbaniteta i obrazovanja, prisutnost drugih denominacija pokazuje se diskriminativnim čimbenikom koji utječe do određene mjere na religijsku aktivnost. Time se možda, dijelom, varijanta tržišne teorije pokazuje važnom i za poljsku situaciju, pogotovo stoga što otkriva kako je trend sekularizacije djelomično ograničen rastom novih religijskih pokreta.

Je li moguće istim teorijskim pristupom opisati situaciju u Rusiji vrlo je teško reći, ali je očito da je "novo religijsko tržište" uvjetovano procvatom tzv. etničkih religija, tj. religija koje su vezane uz druge, neruske etničke nacionalnosti pa i stvarno i zakonski imaju mogućnost postojanja. O tome je govorio Marat Shterin koji je istaknuo da je u Rusiji faktički formirana hijerarhija religija, na čijem čelu je naravno Ruska pravoslavna crkva. Dok, s jedne strane, jake etničko-religijske veze svjedoče o procvatu religijskog života to, s druge strane, otežava profilaciju individualnog religijskog izbora te još više pridonosi društvenom i ustavnom onemogućavanju djelovanja tzv. stranih religija u Rusiji.

O konfesionalno i etničko mješovitim obiteljima u Transilvaniji govorio je u ovoj sekciji Gavrilo Flora, o slovenskoj tranziciji i pomirenju Edvard Kovač i Vinko Potočnik, o religijskoj situaciji u Hrvatskoj od 1989. do 1999. godine Dinka Marinović Jerolimov, a na temu religije i socijalne pravde u Hrvatskoj Siniša Zrinščak.

Povrh obrade niza drugih tema ova konferencija ISSR-a bila je prigoda da se izvrši izbor tijela organizacije (novi predsjednik Društva je ugledni britanski sociolog religije James Beckford), ali i da se otvori iz-

ložba o pedeset godina postojanja Društva te tim povodom promovira knjiga o povijesti sociologije religije (*Sociology and Religion. An Ambiguous Relationship*).

Usprkos tome što konferencije ISSR-a ostaju najvažnijim događajem sociologije religije svake dvije godine, za razvoj sociologije u Hrvatskoj jednako se važnim i inspirativnim pokazuje sudjelovanje na konferencijama ISORECEA. Naime, upravo specifičnosti religijske i društvene situacije u Srednjoj i Istočnoj Europi te druge okolnosti koje otežavaju promociju autentičnih istraživanja ovog područja unutar svjetske socioreligijske zajednice dovele su do formalnog osnivanja ove organizacije 1995. godine u Krakovu, odnosno, još prije toga, do serije znanstvenih skupova u Krakovu počevši od 1991. godine. Za organizaciju tih znanstvenih skupova najveću zaslugu ima Irena Borowik, a za promociju ISORECEA i mnogi drugi, ali ponajviše Miklós Tomka i Eileen Barker. Po prvi je put ove godine skup bio održan u Budimpešti, čime je promovirana namjera da se znanstveni skupovi održavaju po mogućnosti u svim zemljama Srednje i Istočne Europe, a ne samo u Poljskoj.

S dosadašnje tri konferencije u Krakovu objavljeni su i zbornici radova na engleskom jeziku, za čije je objavljivanje u poljskoj izdavačkoj kući "Nomos" ponovno zasluzna upravo Irena Borowik. Objavljivanjem ovih zbornika na najbolji se način postiže prvotni cilj ISORECEA, tj. prezentacija autora i istraživanja ovog područja na dominantnom engleskom jeziku u suvremenoj sociologiji. Naslovi dosad objavljenih zbornika najbolje govore o različitim i aktualnim temama koje oni obrađuju: *The Future of Religion. East and West* (1995), *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe* (1997) *Church-State Relations in Central and Eastern Europe* (1999) U posljednjem zborniku po prvi se put svojim prilozima pojavljuju i autori koji opisuju hrvatsku situaciju (Neven Duvnjak i Siniša Zrinščak).

Skup u Budimpešti nije fokusirao određenu temu, već je na neki način rekapitulirao religijske i društvene promjene deset godina nakon pada komunizma. Navest ćemo

dio zanimljivih tema, odnosno njihovih autora. Peter Török prezentirao je dio ekstenzivne analize uloge Katoličke crkve na izborima nakon 1989. godine u Poljskoj i Mađarskoj, pokazujući kako je snažna društvena pozicija Crkve u Poljskoj predstavljala otežavajući faktor u prilagodbi političkom pluralizmu. Olaf Müller analizirao je utjecaj socijalizacije na religioznost. Marjan Smrke izložio je religijski razvoj u Sloveniji u posljednjih deset godina, Jan Mišović u Češkoj, Gábor Flora u Rumunjskoj. O novim religijskim pokretima u Poljskoj govorio je Tadeusz Doktor, a u Sloveniji Aleš Črnič itd. Hrvatska se na ovom skupu predstavila u vrlo reprezentativnom izdanju. Dinka Marinović Jerolimov prikazala je rezultate IDIS-ovih istraživanja religioznosti u zagrebačkoj regiji 1972, 1982, i 1999. godine, a Ankica Marinović Bobinac rezultate istraživanja iskustvene dimenzije religioznosti na primjeru deset pentekostalnih zajednica u Zagrebu. Gordana Črpić i Krunoslav Nikodem o crtali su obrise razvoja alternativne religioznosti na osnovi istraživanja KBF-a *Vjera i moral u Hrvatskoj* iz 1997. godine, dok je Siniša Zrinščak propitivao različita istraživanja o religioznosti mladih u Hrvatskoj, kao mogućem indikatoru religijskih i društvenih procesa.

Izlaganje Miklósa Tomke bilo je možda najviše inspirativno jer je bilo temeljeno na rezultatima velikog (tzv. *Aufbruch*) projekta istraživanja religioznosti u deset postkomunističkih zemalja. Tomka je, uočivši mnoge razlike u religijskoj situaciji tih zemalja, formulirao niz pitanja i mogućih sugestija: ograničenje koncepta religijskog proganjanja u objašnjavanju različitosti religijske situacije u pojedinim zemljama; važnost utjecaja povijesne situacije gdje su neke zemlje bile u središtu društvenih procesa, a druge na periferiji; pitanje modernizacijskih dosega komunizma kada se sekularizacija može pojavljivati kao konzekvencija nasilnog rasapa tradicionalnog društva, a ne kao pratilac modernizacijskog procesa; problem mjerenja modernih obrazaca društvenog života; različitost religijskih tradicija; teško objašnjive razlike u današnjoj percepciji crkvi (prema tom se istraživanju Katolička crkva u Hrvat-

skoj percipira kao ona koja pomaže, ali koja je istodobno otuđena od ljudi!); pitanje modaliteta utjecaja u današnjim društvenim okolnostima itd. Tomka je, također, na posebnom sastanku izložio pregled svih relevantnih istraživanja religioznosti koja se odvijaju u nekim ili mnogim zemljama Srednje i Istočne Europe, čime je još jednom podvučena činjenica nužnosti participacije pojedinih zemalja u komparativnim istraživačkim projektima.

Budimpeštanska se konferencija, u usporedbi s dotadašnjom krakowskom, ne može ocijeniti najvišom ocjenom, vjerojatno dijelom i zbog toga što je zbog financijskih problema organizirana u svega nekoliko mjeseci, pa je i odziv znanstvenika s Istoka i Zapada bio nešto skromniji. Ipak, ona predstavlja neophodnu kariku u vitalnom održavanju ISORECEA, čemu će još više doprinijeti i najava ponovnog tiskanja zbornika kod spomenute poljske izdavačke kuće uz zauzimanje Irene Borowik. Osobito raduje činjenica da se hrvatska sociologija religije predstavlja u sve boljem svjetlu. Tome zasigurno doprinosi i činjenica pokretanja novih socioreligijskih projekata, kako onih specifično hrvatskih (već spomenuti *Vjera i moral u Hrvatskoj* i ponovljeno IDIS-ovo istraživanje religioznosti u zagrebačkoj regiji) tako i komparativnih (Hrvatska unutar tzv. projekata *Aufbruch* te provedeno istraživanje u Hrvatskoj unutar projekta *European Value Study* 1999. godine koje je provela grupa znanstvenika pod vodstvom Josipa Balobana s KBF-a). O razlozima i mogućim posljedicama činjenice da su teološke institucije u Hrvatskoj trenutno spremnije i sposobnije financirati i organizirati socioreligijska istraživanja ne treba sada raspravljati, s jedne strane, zato što to implicira cijeli set različitih uzroka i okolnosti a, s druge strane, što se to još uvijek pokazuje kao šansa, a ne zapreka daljnjem razvoju sociologije religije u Hrvatskoj. Mogućnost koja sociologiju religije ipak izvlači iz generacijskog jaza i društvenog gliba u kome se našla početkom 90-ih. No, konačni sud o tome neka da nova povijest sociologije religije na ovim prostorima.

Siniša Zrinščak